

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»

імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БАГАТСТВО І БІДНІСТЬ

(на прикладі молоді м. Києва та м. Чернігова)

Виконав:

магістрант II курсу, 61 групи

Сорока Андрій Сергійович

Науковий керівник:

Дроздов Олександр Юрійович,

доктор психологічних наук, доцент

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК _____

Чернігів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ	
1.1. Феномен соціальних уявлень	6
1.2. Соціальні уявлення молоді про багатство і бідність.....	13
1.3. Крос-культурна специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність.....	19
 РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ	
2.1. Методика та процедура дослідження	25
2.2. Аналіз результатів дослідження	29
2.3. Практичне впровадження результатів.....	39
 ВИСНОВКИ.....	51
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
 ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динамічний розвиток різних сфер суспільного життя і вплив на цей розвиток сучасних світових тенденцій (демократизації політичної системи, глобалізації та лібералізації української економіки і зрештою інтеграції її у світовий економічний простір, поширення сучасних технологій передавання інформації) неодмінно спричиняють зрушення в системі цінностей українського суспільства. Найбільш чутливими до цих впливів є молодь, тому це неодмінно впливає на формування її соціальних уявлень про багатство та бідність.

Соціальні уявлення є складними когнітивними утвореннями людини, які пов'язуються з безліччю психічних явищ, таких як пам'ять, переконання, ідеї, думки, образи, вірування тощо. Вивчення соціальних уявлень набуває особливого значення в період ускладнення суспільного життя, що проявляється у прискоренні соціальних змін, виникненні нових соціальних інститутів і т.п. За допомогою соціальних уявлень суб'єкти інтерпретують явища навколишнього світу, надають сенс невідомому об'єкту, події, феномену, роблячи їх зрозумілими. Це орієнтує людей у їх фізичному та соціальному світі, організовує їх поведінку.

Дослідження соціальних уявлень є свого роду спостереженням за тим, як цінності, соціальні правила та культурні патерни осмислюються суб'єктом і визначають його поведінку. Саме тому дослідження соціальних уявлень молоді про багатство та бідність є актуальним. Проте кількість емпіричних досліджень, присвячених вивченню уявлень молоді про багатство та бідність, поки що не така вже й велика. У цих роботах виявлені явища в основному констатуються та описуються, утім не завжди пояснюються. Тому вивчення уявлень молоді про багатство та бідність є досить перспективним дослідницьким напрямом, що передбачає розширення меж передусім емпіричного знання.

Об'єкт дослідження – соціальні уявлення.

Предмет дослідження – психосемантичні (змістовні) особливості соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова.

Метою дослідження є визначення та порівняння змістовної специфіки соціальних уявлень про багатство і бідність молоді, що проживають в різних регіонах України («столиця-мегаполіс – провінція»).

Для досягнення цієї мети визначені наступні **завдання**:

- дослідити феномен соціальних уявлень;
- розглянути соціальні уявлення молоді про багатство і бідність;
- визначити крос-культурну специфіку соціальних уявлень молоді про багатство і бідність;
- організувати та реалізувати емпіричне дослідження соціальних уявлень молоді м. Києва та м. Чернігова про багатство і бідність;
- здійснити статистичний та якісний аналіз отриманих результатів;
- запропонувати напрямки практичної реалізації отриманих даних.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення зарубіжних та вітчизняних науковців про феномен соціальних уявлень (С.Московічі, Ж.Абрік, Д.Жоделе, І.Жадан, О.Міщенко, В.Москаленко, Н.Хазратова тощо).

Методи дослідження. Реалізація поставлених завдань магістерської роботи здійснювалася за допомогою низки загальнонаукових і спеціальних методів: теоретичних (аналіз, класифікація, порівняння, узагальнення), емпіричних (опитування) та математико-статистичних (частотний аналіз).

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі здійснено теоретико-методологічний аналіз феномену соціальних уявлень про багатство та бідність. Зокрема, розглянуто феномен соціальних

уявлень та особливості соціальних уявлень молоді про багатство та бідність. Другий розділ присвячено емпіричному аналізу феномену соціальних уявлень про багатство та бідність. У рамках розділу зазначено методику та процедуру дослідження; проаналізовано результати дослідження психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова; визначено шляхи практичного впровадження отриманих результатів.

Загальний обсяг роботи становить 59 сторінок. Список використаної літератури складає 50 джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ

1.1. Феномен соціальних уявлень

Визначення та вивчення феномену соціальних уявлень посідає важливе місце серед пріоритетних напрямів психології. Дослідження феномену соціальних уявлень на сьогоднішній день набуває ще більшого значення, оскільки відбуваються досить стрімкі зміни у суспільному житті, спостерігається поява нових соціальних інститутів.

Феномен соціальних уявлень, в першу чергу, проявляється у тому, що за їх допомогою сприймаються та інтерпретуються всі явища та процеси навколишнього світу, що надають сенс та зміст невідомим подіям, процесам, об'єктам, роблячи їх зрозумілими. Завдяки соціальним уявленням та чи інша людина орієнтується у навколишньому світі та соціальному середовищі, що у підсумку формує їхню поведінку. З огляду на зазначене, дослідження феномену соціальних уявлень є важливим та актуальним.

Для з'ясування сутності та змісту соціальних уявлень розглянемо відомі нині концепції та підходи, а також точки зору вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення зазначеної дефініції.

Основою теорії соціальних уявлень є ідеї французької соціологічної школи, перш за все Е. Дюркгейма. В історії соціологічної думки Е. Дюркгейм відомий як видатний представник так званого соціологізму – специфічної соціологічної концепції. Відмітною особливістю концепції є орієнтація на визнання соціальної реальності як дійсності особливого роду та відкидання психологічного редукціонізму, тобто пояснення соціальних явищ на засадах психологізму [18, с. 11].

Вперше визначення «соціальне уявлення» сформулював відомий

французький соціолог та етнолог Еміль Дюркгейм. Згідно із ним соціальне уявлення – це різного роду явища та процеси, що спостерігаються та досліджуються на індивідуальному, колективному, соціальному та психологічному рівнях.

Ключовою роботою, у якій обґрунтовуються зміст та функції соціального уявлення є праця згаданого вченого «Прагматизм і соціологія». У цій роботі Дюркгейм обґрунтував, що головною метою думки людини є не відтворення певної інформації, а моделювання та конструювання майбутньої реальності. У даному контексті широкий зміст соціального уявлення проявляється у дослідженні природи індивідів, а також їхніх вчинків.

Вважається, що зароджуватися теорія соціальних уявлень розпочалася ще у 1947 р., коли Дж. Бруннер у процесі розробки нового погляду на сприйняття вивів термін «соціальна перцепція». Спочатку під цим терміном розумілася соціальна детермінація перцептивних процесів, а пізніше, соціальної перцепції стали називати процес сприйняття соціальних об'єктів – інших людей, соціальних груп, великі соціальні спільності. Не існує єдиної імпліцитної теорії особистості, використовуваної всіма; швидше кожна людина підходить до задачі формування вражень своїм унікальним способом. Проте, існують компоненти імпліцитної теорії особистості, які несуперечливі для деяких індивідів або всередині груп схожих індивідів [13, с. 162].

Одним з перших психологів, які досліджували концепцію формування вражень, був С. Аш. Його дослідження, що відносяться до середини 1940-х років, надали значну кількість даних, що пояснюють чинники, що впливають на формування вражень. Його особливо цікавили відмінності між центральними і периферійними ознаками. Багато ідей, отримані в результаті експерименту Аша, все ще мають відношення до вивчення формування вражень і зіграли значну роль в створенні імпліцитних теорій особистості.

Загалом теорія соціальних уявлень зародилася в умовах методологічного

кризи західної соціальної психології; дану кризу з'явився результатом рефлексії стану соціальної науки на момент середини двадцятого століття, пов'язаної з критикою моделі розвитку американської соціальної психології, по шляху якої впливала і європейська наука.

У сучасній психології найбільш розробленою є концепція «соціальних уявлень», автором якої виступив французький соціальний психолог С. Московічі. На думку С. Московічі, соціальні уявлення – набір понять, переконань і пояснень, що виникають у повсякденному житті по ходу міжособистісних комунікацій. У суспільстві вони є еквівалентом міфів і систем вірувань традиційних суспільств; їх навіть можна назвати сучасною версією здорового глузду. Тому підхід фокусується на тому, як люди думають і створюють свою розділяється реальність, а також на змістовному аспекті їх мислення [32, с. 3].

Уявлення пояснюють навколишній в рамках певної когнітивної структури. Основною рисою такої структури є трансформація інформаційних когнітивних елементів у «репрезентативно-образні». Люди не тільки деформують або вибірково сприймають будь-яку інформацію відповідно до розділяються уявленнями, а й сама реальність, з точки зору автора концепції, структурується на основі уявлень, службовців своєрідними критеріями при відповіді на питання про реальність того, що відбувається. Відповідно з цим, уявлення можна розглядати як форму соціальної реконструкції реальності.

Дана концепція відрізняється соціологічністю, на якій наполягав С. Московічі при критичному аналізі стану соціальної психології. С. Московічі підтримував принцип «соціального реалізму», згідно з яким суспільство являє собою систему з особливими властивостями, яка і повинна бути предметом вивчення всього соціального. Крім того, погляди С. Московічі близькі поглядам Е. Дюркгейма щодо колективних уявлень, через призму яких повинні вивчатися соціальні явища.

Зазначимо, що С. Московічі виділяв такі три основні функції соціальних уявлень:

- функція інструменту пізнання: соціальні уявлення поряд з бажаннями і інтересами людини виступають опосередкованою ланкою для сприйняття навколишнього;
- функція опосередкування поведінки;
- функція адаптації: отримуючи нові знання, людина вбудовує їх у вже сформовану картину світу [32, с. 5].

Нові, невідомі досі факти соціального життя, політичні та наукові явища, можуть бути незвичайні, тому перед тим, як інтеріоризувати, відбувається смислова трансформація образу, невідоме підлаштовується під уже сформовані схеми.

На даний час поняття соціальних уявлень вийшло за рамки однієї тільки концепції С. Московічі, яка придбала вже статус впливової парадигми в західноєвропейській психології. На даний момент в рамках даного підходу існує декілька течій, що відрізняються один від одного, але об'єднаних питанням про соціальні уявлення. Дані теорії все ж мають єдину логіку побудови, обумовлену тим, що всі вони виходять з положень теорії С. Московічі, але прагнуть по-своєму її уточнити і конкретизувати.

Вчений В. Вагнер, підтримуючи ідею С. Московічі про те, що предмет соціальних уявлень повинен бути значущим для соціальної групи, той, що спровокує суспільний дискурс, досліджував такі гострі питання соціальних груп, як освіта уявлення про афроамериканців в США. Теоретичним аспектом, що відрізняє його підхід, є поділ уявлення як процесу і уявлень як результату цього процесу.

Одне з найбільш популярних напрямків, присвячених соціальним уявленням є напрямок, розроблений Жан-Клодом Абрик, де соціальне уявлення досліджується через його структуру, а саме центральне ядро і периферію. Ядро

— досить стабільне утворення, стійко в часі, воно визначається історичним, соціальним і ідеологічним контекстом. Воно пов'язане з колективною пам'яттю і нормами групи. Периферія соціального уявлення трансформується і видозмінюється під впливом індивідуальних думок, досвіду членів групи.

Розглядаючи соціальні уявлення Д. Жоделе виділяє шість підходів до їхнього вивчення:

- в центрі уваги перебуває власне когнітивна діяльність суб'єкта по побудові уявлення й досліджуються два виміри: контекстуальний (вплив ситуації) і групова ідентифікація;
- займається процесом утворення змісту, що вкладається суб'єктом в уявлення, і запозичується ним із культури; вивчає уявлення як форму дискурсу, елемент комунікації, спілкування;
- дослідження впливу практичного досвіду суб'єкта на формування уявлення: його соціального стану, впливу інституціональних норм;
- вивчає взаємовплив соціальних уявлень і міжгрупових відносин, динаміку зміни уявлень у міжгрупових відносинах; розглядає соціальне уявлення як продукт пануючої ідеології [34, с. 122].

Отже, як бачимо практично немає об'єкта або явища, яке не можна було б вивчати в рамках цієї концепції.

Звернімо увагу на те, що російський психолог К.О.Абульханова-Славська вважає, що соціальні уявлення виникають у особистості не лише шляхом безпосереднього контакту з дійсністю, але й із суспільної свідомості. Особистість, визначаючи соціальні уявлення, їх виникнення і особливості, в процесі свого становлення сама знаходиться під впливом цих уявлень; уявлення завжди особистісні, вони належать особистості і несуть в собі особистісну специфіку.

Окрім вербалізованих уявлень вона виділяє невербалізовані, що частіше носять образний характер і навіть виявляються в яскравих екзистенційних

переживаннях особистості. Саме вони створюють фундамент особистісної ідентичності – або більш цілісний і гармонійний, або нестійкий, такий, що породжує постійну особистісну тривожність.

Узагальнено три основні концепції феномену соціальних уявлень наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Напрями та підходи до вивчення феномену соціальних уявлень

Напрямок вивчення	Представники	Зміст напрямку
Вивчення імпліцитної теорії особистості	С. Аш, Дж. Брунер, Дж. Келлі, Р. Таджіурі, О. Шмельов та інші	Психологічна концепція, що описує конкретні закономірності і упередження, які використовує людина при формуванні вражень, ґрунтуючись на обмеженому обсязі вихідної інформації про незнайому людину. Не існує єдиної імпліцитної теорії особистості, використовуваної всіма; швидше кожна людина підходить до задачі формування вражень своїм унікальним способом. Проте, існують компоненти імпліцитної теорії особистості, які несуперечливі для деяких індивідів або всередині груп схожих індивідів.
Дослідження соціальних уявлень французькою школою	Ж.-К. Абрик, В. Вагнер, В. Дуаз, Д. Жодле, С. Московічі, Ж.-П. Кодол та інші	У соціальних уявленнях існує центральне ядро, пов'язане з колективною пам'яттю та історією групи. Воно є стабільним і стійким та не чутливим до конкретного контексту. Тоді як периферійна система забезпечує інтеграцію індивідуального досвіду кожного члена групи. Ця система рухлива, несе в собі певні протиріччя, чутлива до контексту, адаптується до конкретної реальності, припускає диференціацію змісту, а також охороняє центральне ядро від зовнішніх впливів. За результатами емпіричних досліджень авторами теорії було з'ясовано, що структура уявлення залежить від зміни атитюда, але змінюється при цьому лише периферійна система, тоді як ядро залишається стабільним.

Розгляд соціальних уявлень як однієї з процедур соціального мислення	К.О. Абульханова-Славська, М.І. Воловікова, А.М. Славська, Н.П. Смірнова та інші.	Соціальні уявлення виникають у особистості не лише шляхом безпосереднього контакту з дійсністю, але й із суспільної свідомості. Особистість, визначаючи соціальні уявлення, їх виникнення і особливості, в процесі свого становлення сама знаходиться під впливом цих уявлень. Виділяють також невербалізовані уявлення, що частіше носять образний характер і саме вони створюють фундамент особистісної ідентичності – або більш цілісний і гармонійний, або нестійкий, такий, що породжує постійну особистісну тривожність.
--	---	--

За К.О.Абульхановою-Славською існують як залежні, так і незалежні соціальні уявлення, та уявлення, що перебувають у стані протиріччя. Зазначимо також, що Є.Б.Маценова запропонувала таке визначення: «соціальне уявлення – це спосіб осмислення, інтерпретації людиною соціального життя [28, с. 3].

На думку О.В.Кравчук, як категорія соціальні уявлення дозволяють людині зафіксувати свою позицію стосовно ситуації: подій, об'єктів, повідомлень; вони є елементами суспільної свідомості. Отож, аналіз напрямів та підходів до вивчення феномену соціальних уявлень дає змогу виокремити основні особливості феномену соціальних уявлень, зокрема:

- символічна природа: характерною рисою соціальних репрезентацій є їхня символічна природа, яка включає соціальні, культурні й історичні аспекти;
- історичність: соціальні уявлення є історичними за природою. Усі системи сприймання, опису й розуміння, які існують усередині суспільства, пов'язані з раніше чинними системами. Вони відтворюються за допомогою мови й дій завдяки наступності людської культури й соціального життя;
- конвенційність: соціальні уявлення є конвенційними і відповідно нав'язують себе суб'єкту з непереборною силою. Суб'єкт не може позбутися умовностей репрезентацій, мови й культури і сприймає й розуміє сьогодення через призму минулого у межах традиції й культури;

– динамічність: соціальні уявлення є динамічними. Оскільки вони створюються і поширюються в суспільстві, вони пластичні – самі уявлення і зв'язки між ними постійно перебудовуються. Соціальна реальність перетворюється, коли виникають нові соціальні уявлення й зникають колишні разом із відповідними соціальними об'єктами й зв'язками;

– впорядковують і стабілізують соціальну реальність: соціальні уявлення впорядковують і стабілізують соціальну реальність. Об'єкти й події сприймаються й розуміються суб'єктом у відповідності до власної системи соціальних уявлень.

Таким чином, проблема вивчення особливостей соціальних уявлень пов'язана з необхідністю усвідомити, зрозуміти оточуючий світ, інтерпретувати соціальну дійсність, налагодити ефективну діяльність, допомогти орієнтуватися в суспільстві.

1.2. Соціальні уявлення молоді про багатство і бідність

Перш ніж розглянути соціальні уявлення молоді про багатство і бідність, варто визначити саме поняття «молодь».

Відповідно до національного законодавства, поняття «молодь» можна охарактеризувати як соціально-демографічну групу віком від 14 до 35 років, яка визначається на основі сукупності соціальних, юридичних, економічних, демографічних, психологічних та фізіологічних характеристик.

Молодь як сукупність індивідів, які перебувають у стані молодості, відчуває тимчасовість такого стану, намагаючись самовизначитися в суспільстві, домогтися певного соціального становища шляхом оволодіння відповідними їй ідеалам і планам статусами, отримання необхідної освіти. З іншого боку, молодь не може автоматично перейти в стан «дорослості»,

оскільки стереотипи юнацтва і навіть отроцтва зникають поступово, поступаючись місцем новим стереотипам поведінки, властивим стадії «дорослості» [30, с. 104].

При цьому відбувається формування нового розуміння і усвідомлення власної соціальної значущості і відповідальності, шукуються життєві цілі і розуміння способів їх досягнення, завершуються процеси самоствердження і підготовки умов для реалізації своїх можливостей. Саме тому важливим і доцільним дослідження соціального уявлення молоді про багатство і бідність.

Багатство – це наявність у людини або суспільства нематеріальних і матеріальних цінностей (таких, як гроші, засоби виробництва, нерухомість або приватне майно), що перевищує життєві потреби людини (достаток). До багатства можна також віднести доступ до охорони здоров'я, освіти та культури. У соціології багатим вважається та людина, яка володіє значними цінностями по відношенню до інших членів суспільства. В економіці багатство визначається як різниця між активами і пасивами на даний момент часу. Протилежністю багатства є бідність.

Бідність в тій чи іншій формі присутня в будь-якому суспільстві: завжди є групи населення, які живуть гірше, ніж більшість. Єдиного і загальноприйнятого визначення бідності в світі не існує. Світовий досвід накопичив вже досить широкий спектр підходів до її визначення і виміру. Першою, і стала традиційною, методикою оцінки бідності є визначення монетарної (дохідної) бідності – виділення частки населення або сімей, що мають доходи нижче певної лінії, що характеризує рівень бідності в тій чи іншій країні. Сьогодні на додаток до цієї загальноприйнятою методикою приходить метод суб'єктивної оцінки поневірянь, злиднів і соціальної ізоляції.

Суб'єктивне сприйняття бідності з боку молоді може виражатися у відчутті обмеженості в доступі до соціально-економічних ресурсів (охорона здоров'я, освіта, соціальні послуги, трансферти і ін.), а також в наявності

особливих факторів або умов (інвалід в сім'ї, алкоголік в сім'ї, висока вартість життя в певному населеному пункті та ін.) [20, с. 23].

Загалом уявлення про багатство і бідність на території України активно формувалися у XVII-XIX ст. під впливом цілої низки чинників: війни, набіги кочівників, кріпосне право, побори влади, необхідність підтримувати бідних родичів після пожеж і неврожаїв. Все вищесказане унеможлилювало передачу багатства у спадок і збагачення на довгий термін.

В Україні в ті часи і багаті, і бідні не мали ніяких гарантій, ніякої впевненості в завтрашньому дні. Пожежі, засухи, повені, епідемії в один момент робили багатих не просто бідними, а жебраками. Звідси співчутливе ставлення до бідності, бідність виступає мало не чеснотою. В Україні існує думка про гріховність тяги людини до багатства. Багатство асоціюється з обжерливістю, жорстокістю, жадібністю і частково ця думка зберігається й досі.

З середини 1950-х років починається піднесення життєвого рівня населення, різко зросла платоспроможність, розширювалися потреби, виріс попит на одяг, взуття, предмети культури. Проте усі зміни відбулися в економічній складовій, а психологічна і ідеологічна складові залишилися колишніми. Прагнення до матеріального достатку, престижу, самовираження, в тому числі і через матеріальні цінності вважалося ганебним, негідним, всіляко засуджується.

Матеріальні цінності протиставлялися духовним, а людина, що жила в достатку, вважалася експлуататором, що живе за рахунок інших людей, на нетрудові доходи, що викликає у оточуючих почуття неповноцінності своєю розкішшю, з низьким культурним та освітнім рівнем, аморальний, надійшло загальнолюдськими принципами. Природно, що така людина не могла викликати позитивних почуттів, її не можна було поважати. Проте в реальності відношення до багатих було двояке: з одного боку ненависть (так належить ставитися до багатіїв), з іншого боку – людям, і особливо молоді, дуже хотілося

потрапити на їх місце, наслідувати їх [24, с. 105].

На даний час молодь на етапі первинної економічної соціалізації в міру розвитку економічної свідомості в цілому відбувається посилення зв'язку досліджених уявлень особистості поширеній думці про бідного і багатого в суспільстві. В даному процесі значущі мікрогрупи (сім'я, однолітки) за допомогою групових цінностей і норм задають загальну спрямованість розвитку економічних уявлень молоді людини. Особистість же, конструюючи уявлення, вибірково ставиться до знання про економічні явища і об'єкти, їх відносинах і т.п., тим самим виявляючи себе як суб'єкта.

При цьому у вивченні системи чинників, обумовлюють уявлення про бідність і багатство найбільш складно контролювати стихійні впливи. Наприклад, вплив уявлень, думок, породжуваних в громадському дискурсі на свідомість індивіда.

В Україні для працюючої молоді багатство головним чином асоціюється з прибутковою справою і високооплачуваною роботою. Сьогоднішня економіка показує нам, що підприємці, які працюють на себе, бізнесмени, як правило, мають більш високий рівень матеріального благополуччя, ніж наймані працівники. Ринок праці також нам демонструє, той факт, що виконуючи приблизно одну і ту ж роботу можна мати різну винагороду. В таких умовах важливо знайти те робоче місце, де оплата праці буде гідною. Крім того, прибуткова справа і високооплачувана робота дають відчуття стабільності і захищеності, що так важливо в наш економічно нестабільний час [15, с. 107].

Для студентів багатство часто асоціюється з можливістю допомагати близьким матеріально. Ймовірно, молоді люди, перебуваючи на повному або частковому утриманні батьків, усвідомлюють матеріальні труднощі батьків, відчувають внутрішній дискомфорт, пов'язаний з утриманським становищем в сім'ї, і щоб позбутися від цього дискомфорту, висловлюють бажання допомагати своїм близьким матеріально.

Також слід підкреслити, що багатство в розумінні молоді потрібно не стільки їм самим, скільки для інших, для допомоги рідним і близьким. В даному факті проявляється альтруїстична спрямованість молоді в розумінні багатства.

Також молодь вважає, що ознакою багатства є наявність нерухомості. Нерухомість можна здавати в оренду, отримуючи прибуток без особливих зусиль, нерухомість можна продати, отримавши одразу велику суму грошей на вирішення інших проблем. Також молодь, що працює, вважає можливість подорожувати ознакою багатства.

Загалом у розумінні багатства сучасною молоддю спостерігається якась суперечливість: з одного боку добре видно зв'язок «праця – висока матеріальна забезпеченість», з іншого боку – образ багатства будується на мінімізації витрат і зусиль.

Узагальнено можна зазначити, що молодь визначає такі ознаки бідності:

- відсутність засобів для існування;
- відсутність стабільного джерела доходів;
- низькооплачувана робота;
- відсутність житла;
- невизначеність у завтрашньому дні;
- наявність боргів;
- відсутність можливості користуватися платними послугами;
- життя на прожитковий рівень;
- наявність мінімуму продуктів [19].

На мою думку, загалом, можна зробити такі висновки щодо соціальних уявлень молоді про багатство і бідність:

- розвиток уявлень про бідність і багатство на різних вікових стадіях носить нерівномірний характер. Даний процес в цілому характеризується чергуванням періодів позитивної і негативної динаміки, пов'язаної з

розширенням змісту або зміною модальності уявлень і періодів стагнації;

- зміст уявлень про бідність та багатство відрізняється більшою мінливістю в часі, тенденцією до індивідуалізації, що проявляється у варіативності образів бідності та багатства у свідомості молодого людини;

- на даний час в Україні у молоді, здебільшого, спостерігається переважання негативної модальності уявлень про бідність в повсякденній свідомості, що вказує на соціальну релевантність явища бідності;

- у молоді уявлення про багатство менш мінливі в часі, ніж уявлення про бідність, що обумовлено включенням в уявлення універсальних характеристик;

- образ багатого в свідомості української молоді включає більше число характеристик, ніж аналогічний образ бідного, що свідчить про тенденції до соціалізації явища багатства в Україні;

- відмінності в уявленнях про бідність і багатство обумовлені співвідношенням зовнішніх і внутрішніх чинників, взаємодія яких на кожній стадії розвитку економічних уявлень визначає зміна в змісті досліджуваних уявлень молоді;

- на стадії ранньої економічної соціалізації відмінності в уявленнях молодих людей про бідність і багатство більшою мірою визначаються умовами в сім'ї, пов'язаними з економічним статусом сім'ї, сферою діяльності батьків і т.п., ніж характеристиками самих молодих людей, які виступають у ролі «внутрішніх чинників»;

- зміни в змісті економічних уявлень на кожній наступній стадії розвитку молодого людини характеризуються посиленням ролі «внутрішніх» чинників і їх взаємозв'язку з «зовнішніми»;

- значна частина молоді вважає, що для власного забезпечення необхідно використовувати, перш за все, власні сили та сподіватися на самого

себе.

Отже, для сучасної молоді багатство вже не вважається нелегітимним, соціально несхваленим, а значить до нього варто прагнути.

1.3. Крос-культурна специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність

У крос-культурному дослідженні головну увагу акцентують на спільних і відмінних рисах у структурі, функціонуванні та розвитку певних соціальних й психологічних феноменів у різних культурних групах. Дослідження цього типу мають два рівні: перший – опис спільного та відмінного, другий – їхнє пояснення. Наукові проблеми першого рівня пов'язані з особливостями збору інформації, другого – з мотивацією дослідників, їхніми епістемологічними перевагами та ідеологічним контекстом досліджень у межах різних культур.

Варто зазначити, що головними завданнями крос-культурного дослідження є:

- перевірка універсальності наявних соціальних і психологічних теорій за допомогою порівняльного дослідження; відкриття нових феноменів, що існують у досліджуваних культурах, але відсутні у культурі ініціаторів досліджень;
- формулювання універсальних законів поведінки людей і соціальних груп, які б описували явища, спільні для усіх представників людського роду, не зважаючи на специфіку їхнього прояву в різних культурах [24, с. 103].

На нашу думку специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність, перш за все, залежить від рівня доходів країни, у якій вони мешкають. Майже півтора мільярда молодих людей проживають у країнах з низьким рівнем доходу, представляючи майже половину всіх молодих людей люди цієї

вікової групи у світі. Ще одна третина всіх молодих людей проживає там країни із нижчим середнім рівнем доходу, як визначено Світовим банком. Лише 11 % молоді цієї вікової групи живе в країнах із високим рівнем доходу.

Тому, наприклад, більшість молодих людей, які живуть у країнах з низьким рівнем доходу, вважають, що бідність – це відсутність доступу до ресурсів (їжі, води, одягу, електроенергії і т.д.). Молодь, що проживає у країнах з середнім рівнем доходу, вважає, що бідність – це відсутність середнього і вище середнього рівня доходу, освіти, добре оплачуваної роботи, можливості відпочинку, подорожей.

Безперечно, на соціальні уявлення молоді про багатство і бідність впливає не лише рівень матеріального забезпечення, а й культурні відмінності учасників взаємодії – реальність, яка незмінно існує та розвивається в сучасному соціальному просторі. Цих відмінностей не лише неможливо уникнути, вони стають якісно необхідними. Їхня власна цінність полягає у наданні можливості людині виявити свої творчі потенції.

З певної точки зору, культурні відмінності урівноважують людські права та самовизначення, сприяють процесу соціалізації та адаптації особистості до оновленого соціального простору, а також формують культурне різноманіття, необхідне для збереження соціальної стійкості та стабільності соціуму.

Культурне різноманіття, у свою чергу, мобілізує здатність до освоєння нового знання та досвіду, особливо щодо процесу зародження та продукування нових ідей. Зазначена роль культурних відмінностей робить їх важливим фактором розвитку особистості людини у полікультурному середовищі.

Будь-яка культура передбачає складний комплекс цінностей, які створюють основу культурних відмінностей соціальних уявлень молоді про багатство і бідність [40, с. 193].

Розглянемо особливості уявлення молоді про багатство і бідність в пострадянських культурах. Загалом відсутність катастрофічного розвитку в

доходах багатих та бідних прийнято вважати головним визнанням стабільності та наявності соціальної справедливості в громадськості.

Проте в пострадянських країнах (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Естонія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна) уже понад півтора десяти років суспільство живе в умовах поглиблення матеріальної диференціації.

За цей час відчуття матеріальних втрат, що стали надзвичайно помітною рисою масової свідомості, перетворилися в одну з головних причин збереження песимістичних настроїв, що характеризують зміни в умовах життя громадян. Визнання матеріальних втрат стало домінантою уявлень мешканців цих країн про зміну свого місця на шкалі матеріального добробуту за час радикальних трансформацій. Одночасне зростання значущості багатства і влади в суспільній свідомості молоді мешканців цих країн не випадкове, оскільки влада є одним з головних джерел багатства, а багатство допомагає досягти вершин влади.

Багатство і влада виступають взаємодоповнюючими домінантами розшарування суспільства, генеруючими кумулятивні процеси поглиблення і розширення соціальних бар'єрів. Багато молодих людей надають грошам надмірно велику увагу, ставляться до них з підвищеним інтересом, навіть із захопленням і трепетом. У відсутності ясних цілей і загальних цінностей у повсякденному житті взяв гору вузько прагматичний, утилітарний підхід.

Розглянемо особливості соціальних уявлень молоді про багатство і бідність в США. Велике значення для формування уявлення про багатство і бідність має виховання. Американцям з самого народження прищеплюють повагу до праці, і те, що праця повинна оплачуватися. Взагалі, основне завдання американських батьків, крім того щоб виростити здорових і освічених дітей, це виростити самостійних людей які можуть жити своїм самостійним життям. Для цього дуже важливо дати їм правильне фінансове виховання. В пострадянських

країнах ставлення до цього інше [42, с. 109].

В США спочатку дітей навчають цінувати працю, і пов'язувати працю з його позитивними результатами. Наприклад, дуже поширене давати їм завдання по дому (винести сміття, скосити траву, погуляти з собакою) і прив'язати до цього їх місячну стипендію. Також часто батьки платять стипендію за хороші оцінки в школі, так як хороше навчання теж вимагає значних зусиль. Потім дітей вчать правильно розпоряджатися заробленими грошима.

Уже в 14-15 років, очікується що діти почнуть підробляти у вільний від навчання час і під час канікул. До 16 років більшість американців купує собі першу машину. Машина це велика відповідальність, і вважається що до моменту її покупки молода людина/дівчина повинна бути досить самостійна, щоб принаймні мати можливість платити за бензин і ремонт машини (батьки часто дарують свою стару машину і купують нову, а страховку набагато дешевше купувати батькам ніж підлітку самостійно).

Окрім задоволення базових потреб в їжі, одязі і житлі, американці також повинні думати про майбутнє. У видатках американців значну частину займають накопичення і страхування. У США не прийнято очікувати що хтось подбати про тебе (крім твоєї близької родини). Тому людям ще з молодості треба заздалегідь думати про те що буде коли вони вийдуть на пенсію, або більше не зможуть працювати по інвалідності, або що буде з їх сім'єю після того як вони помруть.

У американців, в тому числі й у молоді, дуже розвинене інвестування грошей. Майже у всіх американців є гроші в акціях або облігаціях, як американських цінних паперах, так і іноземних. На відміну від американців, мешканці пострадянських країн чомусь інвестують тільки в банківські рахунки або нерухомість.

Щодо європейських країн, то в Європі бідність в цілому розуміється як «відносна бідність», тобто коли людина або сім'я вважаються бідними, тому що

їхні доходи і ресурси нижче, ніж вважається нормальним або соціально прийнятним в тому суспільстві, в якому вони живуть. Бідні люди часто виключені з участі в економічній, соціальній і культурній життя, яка вважається нормою для інших людей, а їх доступ до основних прав може бути обмежене.

На думку європейської молоді життя в умовах бідності може характеризуватися:

- ізоляцією від сім'ї і друзів;
- почуттям безсилля і відчуження, коли людина мало може контролювати рішення, що зачіпають його повсякденне життя;
- відсутністю інформації про наявну підтримки і послуги,
- проблемами в забезпеченні основних потреб, включаючи доступ до нормального житла, охороні здоров'я та школам, можливостям освіти протягом усього життя,
- проживанням в небезпечних кварталах з високим рівнем злочинності та насильства і поганими екологічними умовами або ж у віддалених та ізольованих сільських регіонах,
- неможливістю отримати доступ до основних умов життя, таким як вода, опалення та електрику, або ж неможливістю придбати здорову їжу або новий одяг або користуватися громадським транспортом,
- відсутністю грошей для покупки ліків або відвідування стоматолога,
- життям без будь-яких заощаджень або запасів на час кризи, наприклад при втраті роботи або при хворобі,
- положенням експлуатованого і людини, якого змушують перебувати на нелегальному становищі,
- расизмом і дискримінацією,
- неможливістю брати участь в нормального суспільного життя і

проведенні дозвілля, наприклад, відвідування кафе або кінотеатру або спортивних заходів або ж відвідування друзів або неможливістю купити подарунки на день народження для членів сім'ї [43, с. 18-19].

Інформація з багатьох країн постійно свідчить про те, що молоді люди, які виростили в умовах бідності, в цілому більш уразливі: існує більше ймовірності, що у них погане здоров'я, труднощі в навчанні і поведінці, низька успішність у школі, рання вагітність, більш низькі навички і очікування, низька оплата, безробіття і залежність від соціальної допомоги. Бідність безпосередньо призводить до порушення їх інших прав людини: вона може позбавити їх права на освіту, на об'єднання, на відпочинок і дозвілля, на участь в житті спільноти, а також інших цивільних і політичних прав.

Отже, у той час, коли молодь одних культур балансує на межі бідності або намагається вибратися з убогості, інші налаштувалися на матеріальне збагачення і активно включилися в гонку за «великими» грошима, зосередилися на накопиченні капіталу.

Але всі вони, хоча і в силу різних причин, набагато більше уваги звертають на гроші і на те, що сприяє їх придбання: пошуку хорошої роботи і працевлаштування, підвищення рівня освіти і професійної кваліфікації, кар'єрі, додаткової зайнятості, освоєння інших альтернативних джерел доходу і т.д.

Прагнення молоді різних культур до задоволення матеріальних потреб, підвищенню рівня матеріального добробуту відіграє сьогодні надзвичайно істотну роль в свідомості і поведінці людей. При цьому зворотною стороною цих змін стає зниження цінності сім'ї, дружніх відносин, захоплень і всього іншого, що допомагає справлятися зі складними життєвими обставинами, підтримує молодих людей, робить їх життя всебічно багатшим, змістовнішим і цікавішим.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ

2.1. Методика та процедура дослідження

Дослідження психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова здійснювалося шляхом опитування цільової аудиторії за допомогою авторської анкети, розробленої на основі методики «Незакінчені речення».

Зазначимо, що методика «Незакінчені речення» – це психодіагностична методика, що відноситься до методик доповнення (адитивних методик), одному з видів проєктивних методик [41, с. 89]. Методика «Незакінчені речення» була розроблена Дж. Саксом і С. Леві в 1950 роках (Sacks Sentence Completion Test, SSCT), і є варіацією техніки словесних асоціацій. Методика апробована Г. Румянцевим (1969 р.) для проведення реабілітаційних заходів [44, с. 242].

Враховуючи карантинні обмеження, наше дослідження проводилося в онлайн-форматі (за допомогою електронної Google Таблиці). Google Таблиця – це додаток для роботи з електронними таблицями, що входить до складу безкоштовного веб-програмного пакету програмного забезпечення, пропонованого компанією Google у межах служби Google Диск. Досліджуваним давалася інструкція закінчити запропоновані речення у письмовій формі, у зв'язку з тим, що респонденти знаходилися у різних містах. В режимі реального часу респондент мав можливість самостійно продовжити незакінчені речення, незалежно де б він знаходився.

Анкета, яка використовувалася під час проведення дослідження, наведена у Додатку А. Ця анкета складається з 17 незакінчених речень, які кожен з опитаних повинен продовжити. Умовно дані речення можна розділити на певні

сміслові групи:

- загальне уявлення молоді про багатство та бідність;
- ознаки багатих та бідних людей;
- відчуття багатих та бідних людей;
- бажання багатих та бідних людей;
- уявлення про багатих та бідних людей у світі;
- уявлення про багатих та бідних людей в Україні;
- необхідні дії для того, щоб розбагатіти й перестати бути бідним;
- що робитимуть/відчуватимуть респонденти, якщо розбагатіють або, навпаки, будуть бідними;
- фінансове становище респондентів.

Речення, які необхідно продовжити в анкеті, складені таким чином, щоб визначити ставлення молоді до багатства та бідності. Також результати опитування нададуть можливість виявити наявність/відсутність відмінностей у сприйнятті багатства та бідності молоддю, в залежності від її місця проживання – м. Києва чи м. Чернігова.

Вибірка дослідження складала 40 респондентів:

- 20 осіб – представники молоді м. Київ;
- 20 осіб – представники молоді м. Чернігів.

Далі розглянемо вибірку даного дослідження в залежності від віку та фінансового становища. У опитуванні, яке проводилося у м. Київ, взяли участь 17 жінок та 3 чоловіка, а у м. Чернігів – 11 жінок та 9 чоловіків. В обох аналізованих містах переважають респонденти жіночої статі. На нашу думку, відповіді респондентів, в залежності від статі, можуть відрізнятися.

Характеристика вікової структури усіх респондентів зображена на рис.2.1.

Рис.2.1. Характеристика вікової структури респондентів

Як видно з рис. 2.1, усі респонденти даного опитування – це молодь, тобто та соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених тим чи іншим складом соціально-психологічних властивостей. Саме це визначення згодом стало основним в соціології молоді. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури і властивих даному суспільству закономірностей соціалізації.

Отже, щодо віку респондентів, то він коливається від 18 до 35 років, що відповідає визначених у національному законодавстві вікових межах молоді. Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку

молоді в Україні», до молоді належать громадяни віком від 14 до 35 років.

Щодо фінансового становища респондентів, то опитані мешканці м. Києва відповіли так:

- щось середнє – 14 опитаних;
- скоріше незаможний – 2 опитаних;
- заможний – 3 опитаних;
- бідний – 1 опитаний.

На це ж питання респонденти з м. Чернігів відповіли так:

- щось середнє – 9 опитаних;
- скоріше незаможний – 6 опитаних;
- заможний – 4 опитаних;
- бідний – 1 опитаний.

Як бачимо, серед опитаних м. Київ переважають люди середнього достатку – 14 опитаних, що на 5 чоловік більше, ніж респондентів з м. Чернігів. При цьому до заможних людей себе відносять 4 опитаних у м. Чернігів, що на 1 людину більше, ніж у м. Київ. Проте у м. Чернігів більше скоріше незаможних – 6 опитаних, що на 4 людини більше, ніж у м. Київ. Загалом можна зробити висновок, що серед опитаних більш фінансово забезпеченою вважає себе молодь з м. Київ.

Отже, розглянувши методику та процедуру дослідження, можна підсумувати, що для виявлення психосематичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова здійснено опитування за допомогою авторської анкети, розробленої на основі методики «Незакінчені речення». В опитуванні взяли участь 40 респондентів віком від 18 до 35 років з переважно середнім рівнем фінансового забезпечення. Результати дослідження проаналізовано у наступному підрозділі роботи.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Проаналізуємо відповіді респондентів на зазначені питання, що дасть змогу зробити висновок про соціальні уявлення молоді м. Києва та м. Чернігова про багатство і бідність.

Далі, використовуючи якісний (змістовний) аналіз, розглянемо відповіді на незакінчені речення, які отримали від опитаних молодих людей з м. Києва та м. Чернігова, та порівняємо, яким чином місце проживання вплинуло на надані відповіді й, відповідно, на формування соціальних уявлень про багатство та бідність.

Зазначимо, що перші вісім незакінчених речень спрямовані на те, щоб визначити соціальні уявлення молоді про багатство, наступні вісім речень – визначають соціальні уявлення молоді про бідність.

Тож перше речення, яке необхідно закінчити, звучало так: **«Я вважаю, що багатство – це...»**. Відповіді, які надали респонденти, можна розділити на три категорії:

- багатство – це матеріальні цінності (багато грошей і речей, капітал матеріальна незалежність);
- багатство – це духовні цінності (свобода, близькі друзі, родичі, радість, успіх, цікаве життя, здоров'я, духовний розвиток);
- багатство – це поєднання матеріального і духовного (гроші та внутрішня наповненість; гроші, матеріальні цінності та здоров'я, фізична форма; життєвий досвід та гроші) (рис. 2.2).

Як видно з рис. 2.2, в обох містах переважає уявлення молоді про багатство, як поєднання матеріальних і духовних цінностей (у Києві – 9 опитаних, у Чернігові – 10 опитаних). Серед матеріальних цінностей респонденти зазначили гроші, відсутність грошових проблем, матеріальний достаток, матеріальна незалежність. При цьому в Києві 4 респонденти

зазначили, що багатство – це матеріальні цінності, а в Чернігові такої думки дотримується на одну особу менше, тобто 3.

В Києві серед духовних цінностей 7 респондентів визначили: здоров'я батьків, рідних, близьких; радість, успіх, цікаве життя; освіченість; здатність спілкуватись з людьми; духовний розвиток, відчуття людей, життя в моменті.

У Чернігові серед духовних цінностей також 7 опитаних визначили: свободу; внутрішній світ, сім'ю; близьких друзів, родичів; життя; люди – соціальний капітал. Отже, в обох аналізованих містах однакова кількість респондентів визначила, що багатство – це духовні цінності.

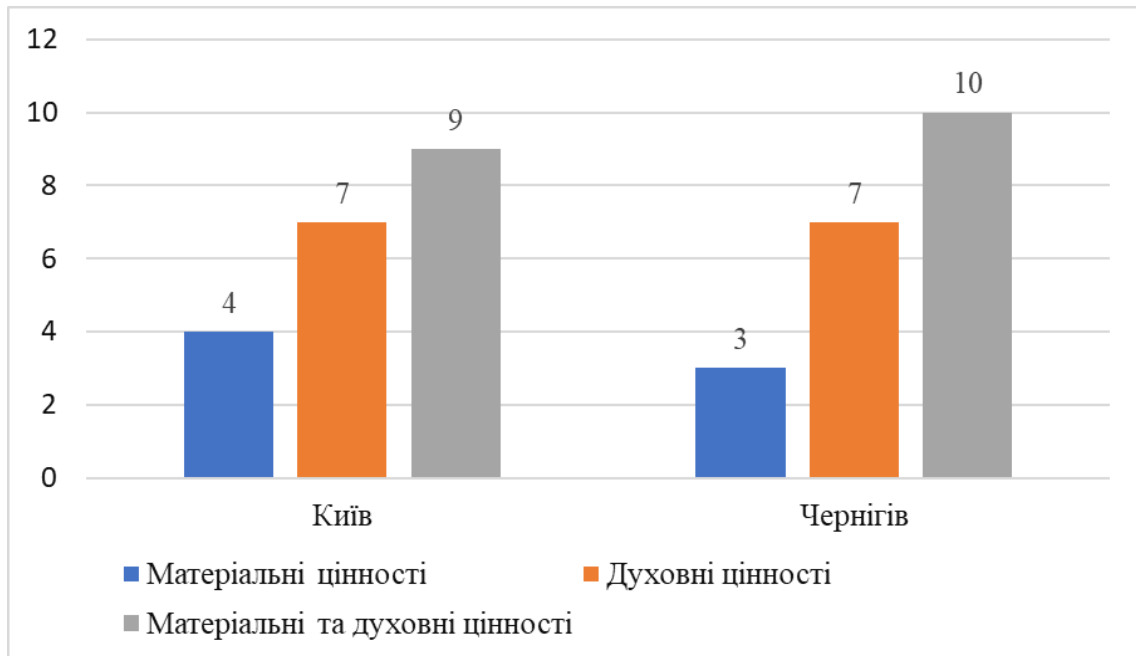

Рис.2.2. Результати продовження речення «Я вважаю, що багатство – це...»

Далі проаналізуємо соціальні уявлення молоді про бідність. Речення «**Я вважаю, що бідність – це...**» опитані молоді люди продовжили по-різному. Серед опитаних у м. Київ:

– 9 опитаних зазначили, що бідність – це те, що виникає через дії/бездіяльність самої людини (наслідок того, що люди не працюють як треба;

люди які мають духовний дефіцит; внутрішньо бідні люди, які думають лише про себе);

- 8 опитаних зазначили, що бідність – це відсутність комфортного життя;

- 3 опитаних зазначили, що бідність – це протилежність багатству.

Порівняємо ці відповіді з тим, що надали респонденти з м. Чернігів. 12 опитаних з бідність – це те, що виникає через дії/бездіяльність самої людини, що на 3 опитаних більше, ніж у м. Київ. З м. Чернігів 7 опитаних зазначили, що бідність – це відсутність комфортного життя, що на 1 опитаного менше, ніж у м. Київ. Лише 1 опитаний зазначив, що бідність – це протилежність багатству, що на 2 менше, ніж з м. Київ. Загалом можна зробити висновок, що представники обох міст дотримуються однакової думки про бідність, проте більше респондентів з м. Чернігів вважають, що бідність є результатом поведінки самої людини.

Також респонденти виділили **основні ознаки багатства та бідності**. Зокрема, опитані такі **ознаки багатства**:

- наявність духовних цінностей (щастя; свобода; гарне виховання; працьовитість; любов) – 11 опитаних у м. Чернігів і 7 опитаних у м. Київ;

- наявність духовних і матеріальних цінностей (наприклад, коли людина спокійна, добре вдягнена, чемно розмовляє; кількість грошей, якщо матеріальне, якщо духовне, то тут важко виміряти) – 2 опитаних у м. Чернігів та 6 опитаних у м. Київ;

- наявність матеріальних цінностей (дорогий годинник, автомобіль, квартира; достаток; 4 хати за кордоном, підприємство) 5 опитаних у м. Чернігів та 3 опитаних у м. Київ;

- наявність можливостей (можливість вибирати найкраще для себе; можливість задовольняти свої потреби та бажання) – 1 опитаний у м. Чернігів

та 3 опитаних у м. Київ;

- у кожного різні погляди на це – так відповів 1 опитаний у м. Київ.

Як засвідчують дані у м. Києві і у м. Чернігів молодь здебільшого дотримується думки, що ознаками багатства є не лише матеріальні цінності, а й духовні (свобода, щастя, життєвий досвід, спокій на душі, друзі, успіх) або наявність у людини і матеріальних і духовних цінностей. При цьому в Чернігові на 4 опитаних більше дотримуються думки, що багатство – наявність духовних цінностей. Це можна пояснити тим, що у м. Києві рівень життя вищий і необхідність матеріальних витрат більша, аніж у м. Чернігів, й, можливо, більша увага молоді приділяється не тільки духовним, а й матеріальним цінностям.

Таким чином, можна припустити, що молодь має уявлення про багатство не лише, як про матеріальну цінність, але й як про духовну. Зазначимо, що один респондент з Києва виявив негативне соціальне уявлення про ознаки багатства: *«Головними ознаками багатства є зловживання ресурсами, потреба в постійному збільшенні свого капіталу»*. При цьому варто зауважити, що цей респондент сам відносить себе до заможних людей.

Щодо бідності, то респонденти виділили **такі її ознаки:**

- відсутність матеріальних цінностей (відсутність можливості оплатити комунальні послуги, прогодувати себе; відсутність фінансів; постійна нестача ресурсів на вдоволення своїх потреб) – 11 опитаних у м. Київ та 7 опитаних у м. Чернігів;

- відсутність саморозвитку, мети, бездіяльність (безвідповідальність, духовний дефіцит; коли людина лежить на дивані і їй нічого нецікаво або працює на монотонній одноманітній праці; недалекоглядність, відсутність прагнень) – 9 опитаних у м. Київ та 13 опитаних у м. Чернігів.

Отже, 11 опитаних (більшість респондентів) з м. Київ вважають бідністю відсутність матеріальних цінностей, а 13 опитаних з м. Чернігів – відсутність

саморозвитку, мети, бездіяльність. Тож можна зробити висновок, що в залежності від місця проживання погляди на бідність у молоді відрізняються: у Києві (столиці, де рівень життя вищий і більше можливостей заробітку) вважають, що бідністю є відсутність матеріальних цінностей, а у Чернігові – відсутність певних прагнень людини.

Важливо є група питань, спрямованих на розкриття думки респондентів щодо відчуттів та бажань багатії і бідної людини, різниці у цих відчуттях. 14 респондентів, опитаних у м. Чернігів та 13 респондентів у м. Київ зазначили, що здебільшого багата людина відчуває позитивні емоції: задоволення, наповненість, незалежність, впевненість, радість, спокій, свободу, легкість. Зазначимо, що так відповіли усі молоді люди, які зазначили своє фінансове становище, як заможні або щось середнє. При цьому 3 респонденти з м. Київ та 3 респонденти з м. Чернігів вказали, що багаті люди відчувають те ж саме, що й інші. Також є опитувані, які дотримуються думки, що багаті люди мають негативні відчуття (жадібність, зверхність, відчуття необхідності примножувати статки безкінечно; нудьгу; самотність; комплекс неповноцінності яких компенсує грошима та успіхом): 4 респонденти з м. Київ та 3 респонденти з м. Чернігів. Таким чином, в обох містах респонденти дотримуються переважно позитивної думки щодо відчуттів багатії людини, тобто вважають, що бути багатим – це відчувати позитивні емоції.

При цьому 38 опитаних зазначили, що бідна людина відчуває негативні емоції та почуття, зокрема: розпач, несправедливість, сором, незадоволеність, нереалізованість, заплутаність, напругу, нав'язливі думки, неволю, самотність, нещастя, невпевненість, залежність від чужої думки. Лише 2 опитаних з м. Київ зазначили, що бідна людина не завжди відчуває негативні емоції.

Далі розглянемо **відповіді респондентів щодо бажань багатії та бідної людини**. Щодо бажань багатії людини, то, наприклад, опитана молодь м. Києва відповіла, що багатий хоче: примножити своє багатство (9 опитаних); мати

певні нематеріальні блага – розвиток, стосунки, спокій, здоров’я, щастя, любов (7 опитаних); те ж, що і небагаті (1 опитаний); нічого, крім, можливо, розгубленості (1 опитаний); неадекватні багаті хочуть ще більше грошей та влади, а адекватні просто жити на тому ж рівні (1 опитаний); хтось ще багатшим, а хтось жалкує і хоче жити простим життям (1 опитаний).

Молоді люди, опитані у м. Чернігів, дали такі відповіді: примножити своє багатство (5 опитаних); мати певні нематеріальні блага – впевненість, спокій, розвиток, щастя (11 опитаних); або ж ще більше багатства, або сім’ю, втілення своїх особистих цілей та бажань (1 опитаний); по різному, хтось спокою, інші веселощів (1 опитаний); влади (2 опитаних).

Як бачимо, більшість опитаних у м. Київ вважає, що багаті люди хочуть примножити своє багатство, а опитані у м. Чернігів, що багаті хочуть мати певні нематеріальні блага.

Щодо бідності, то 37 респондентів зазначили, що бідна людина бажає змінити своє становище і розбагатіти. При цьому 1 респондент з м. Київ зазначив, що бідна людина бажає нематеріальних цінностей, тобто любові, щастя, позитиву; 2 респондентів з м. Чернігів зазначили, що бідний може нічого не бажати.

Цікавими є результати щодо **соціальних уявлень молоді з аналізованих міст про багатих людей у світі та в Україні**. Опитані зазначили, **що у світі багаті люди – це:**

- фінансово забезпечені – 8 опитаних у м. Київ та 5 опитаних у м. Чернігів;
- люди з успішною кар’єрою – 4 опитаних у м. Київ та 7 опитаних у м. Чернігів;
- знаменитості – 2 опитаних у м. Київ та 1 опитаний у м. Чернігів;
- люди, наділені високими моральними якостями – 4 опитаних у м. Київ та 4 опитаних у м. Чернігів;

- люди, які стали багатими без власних зусиль (наприклад, отримали спадок) 2 опитаних у м. Київ та 2 опитаних у м. Чернігів;
- люди з відсутністю високих моральних якостей – 1 опитаний у м. Чернігів.

Таким чином, з даних результатів можна зробити висновок, що більшість опитаних з м. Київ вважають, що у світі багаті люди – фінансово забезпечені люди (8 опитаних) та люди з успішною кар'єрою (4 опитаних). Опитані з м. Чернігів дотримуються думки, що у світі багатими є люди з успішною кар'єрою (7 опитаних) та фінансово забезпечені люди (5 опитаних). З цього можна зробити висновок, що молодь Чернігова дотримується думки, що у світі для того, щоб розбагатіти, необхідно мати успішну кар'єру.

Щодо уявлень про багатих людей в Україні, то отримано такі відповіді:

- бізнесмени, олігархи, політики – 10 опитаних у м. Київ та 9 опитаних у м. Чернігів;
- фінансово забезпечені – 4 опитаних у м. Київ та 4 опитаних у м. Чернігів;
- знаменитості – 2 опитаних у м. Київ та 1 опитаний у м. Чернігів;
- люди, наділені високими моральними якостями – 2 опитаних у м. Київ та 2 опитаних у м. Чернігів;
- люди з відсутністю високих моральних якостей – 2 опитаних у м. Київ та 2 опитаних у м. Чернігів;
- ті ж, що і в світі – 2 опитаних у м. Чернігів.

З зазначених даних можна зробити висновок, що в Україні молодь з обох аналізованих міст вважає, що в Україні багаті люди – це бізнесмени, олігархи, політики. Така думка довгий час панує в українському суспільстві, а ставлення до даних груп людей скоріше негативне, адже, наприклад, українські олігархи є однією з найбільших перешкод для модернізації української держави.

Також можна зробити висновок про соціальні уявлення молоді щодо бідних людей в Україні та світі. Опитані зазначили, що у світі бідні люди – це:

- матеріально обмежені – 10 опитаних у м. Київ та 7 опитаних у м. Чернігів;
- нереалізовані люди – 5 опитаних у м. Київ та 5 опитаних у м. Чернігів;
- пенсіонери, бездомні, хворі люди, самотні люди – 2 опитаних у м. Київ та 3 опитаних у м. Чернігів;
- більшість людей – 1 опитаний у м. Київ та 2 опитаних у м. Чернігів;
- звичайні люди – 2 опитаних у м. Київ та 3 опитаних у м. Чернігів.

Тож можна зробити висновок, що загалом респонденти зазначили, що і в Україні, і в світі до категорії бідних варто відносити людей, які матеріально обмежені, не мають можливості купити їжу, одяг і т.д. При цьому в Україні до бідних опитана молодь відносить пенсіонерів, працівників бюджетних установ, інвалідів.

Далі доцільно проаналізувати **що, на думку опитаних, необхідно, щоб розбагатіти**. Зокрема, респонденти зазначили, що необхідно:

- працювати – 7 опитаних у м. Київ та 4 опитаних у м. Чернігів;
- навчатися – 2 опитаних у м. Київ та 2 опитаних у м. Чернігів;
- розвиватися – 10 опитаних у м. Київ та 13 опитаних у м. Чернігів;
- обманювати людей, бути злочинцем – 1 опитаний у м. Київ.

Отже, найбільша кількість серед опитаних з обох міст дотримується думки, що для того, щоб розбагатіти, необхідно розвиватися.

Також респонденти зазначили, що **для того, щоб перестати бути бідним, необхідно:**

- розвиватися – 11 опитаних у м. Київ та 16 опитаних у м. Чернігів;

- працювати – 6 опитаних у м. Київ та 3 опитаних у м. Чернігів;
- навчатися – 3 опитаних у м. Київ та 1 опитаних у м. Чернігів.

Як бачимо, 11 опитаних у м. Київ та 16 опитаних у м. Чернігів, тобто більшість опитаних, дотримуються думки, що для того, щоб перестати бути бідним, варто розвиватися.

Щодо того, **що б респонденти робили, якби були багатими**, то опитані у м. Київ зазначили, що:

- займалися б благодійністю (6 опитаних);
- подорожували (3 опитаних);
- вклали б гроші у саморозвиток (4);
- купили б певні матеріальні речі (4 опитаних);
- вчили б як досягти багатства (2 опитаних);
- нічого не змінилось би (1 опитаний).

При цьому опитані у м. Чернігів зазначили, що:

- займалися б благодійністю (3 опитаних);
- вклали б гроші у саморозвиток (6 опитаних);
- подорожували (3 опитаних);
- купили б певні матеріальні речі (3 опитаних);
- інвестували у здоров'я (1 опитаний);
- відчував би себе більш вільним і щасливим (2 опитаних);
- задовольняв би всі свої бажання (2 опитаних).

Отож, можна зробити висновок, що за допомогою багатства опитана молодь прагнула б реалізувати себе, займалася б благодійністю та подорожувала.

Також усі респонденти зазначили, **що якби вони були бідними**, то доклали б зусилля, щоб це змінити:

- працювали б – 10 опитаних у м. Київ та 10 опитаних у м. Чернігів;

- навчалися – 5 опитаних у м. Київ та 5 опитаних у м. Чернігів;
- займалися саморозвитком – 3 опитаних у м. Київ та 5 опитаних у м. Чернігів;

- нічого б не змінив – 2 опитаних у м. Київ.

Тож 38 респондентів зазначили, що доклали б максимум зусиль, якби були бідні, щоб змінити своє становище. Лише 2 респонденти з м. Київ зазначили, що нічого б не змінили.

Отже, можна зробити висновок, що серед молоді, яку опитали, переважають такі соціальні уявлення:

- багатство – це наявність духовних цінностей;
- ознаками багатства є не лише матеріальні цінності, а й духовні;
- здебільшого багата людина відчуває позитивні емоції;
- бідна людина відчуває негативні емоції;
- бідна людина бажає змінити своє становище і розбагатіти;
- в Україні багаті люди – це бізнесмени, олігархи, політики;
- і в Україні, і в світі до категорії бідних варто відносити людей, які матеріально обмежені, не мають можливості купити їжу, одяг і т.д;
- в Україні до бідних опитана молодь відносить пенсіонерів, працівників бюджетних установ, інвалідів;
- для того, щоб розбагатіти, необхідно розвиватися;
- багатство дає можливість реалізувати себе, займатися благодійністю та подорожувати.

При цьому варто зазначити наявність певних відмінностей у соціальних уявленнях молоді в залежності від міста, в якому вони проживають, зокрема:

- думка респондентів щодо ознак бідності розділилася: 11 опитаних (більшість респондентів) з м. Київ вважають бідністю відсутність матеріальних цінностей, а 13 опитаних з м. Чернігів – відсутність саморозвитку, мети,

бездіяльність;

- більшість опитаних у м. Київ вважає, що багаті люди хочуть примножити своє багатство, а опитані у м. Чернігів, що багаті хочуть мати певні нематеріальні блага;

- більшість опитаних з м. Київ вважають, що у світі багаті люди – фінансово забезпечені люди, а більшість опитаних з м. Чернігів дотримуються думки, що у світі багатими є люди з успішною кар'єрою.

Такі відмінності пов'язані з тим, що молодь Чернігова, яка має менший достоту до фінансових ресурсів, більше акцентує увагу на духовних цінностях.

Отже, проведене дослідження дало змогу виявити соціальні уявлення молоді про багатство та бідність й визначити яким чином місце проживання впливає на формування цих уявлень.

2.3. Практичне впровадження результатів

Для практичного впровадження отриманих результатів дослідження пропонується розроблене лекційне заняття з навчальної дисципліни «Соціальна психологія».

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

Тема: «Особливості уявлень молоді про багатство та бідність».

Вид заняття: лекція.

Мета заняття:

- навчальна: ознайомити студентів із сутністю терміну «соціальне уявлення», напрями та підходи до вивчення феномену соціальних уявлень; результатами дослідження психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова;

- виховна: виховувати інтерес до розуміння соціальних уявлень;

– розвивальна: розвивати критичне мислення, уважність, володіти навичками аналізу та фільтрації інформації.

Міжпредметні зв'язки: соціологія, педагогіка.

Матеріально-технічне забезпечення заняття: друковані матеріали, мультимедійне обладнання, презентація, відео-матеріали, схеми та таблиці до теми.

Організація заняття: вітання, перевірка явки студентів і готовність аудиторії до заняття.

Мотивація: обґрунтувати необхідність вивчення соціальних уявлень й, зокрема, психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова.

План лекції:

1. Сутність соціального уявлення як феномену.
2. Концепція соціальних уявлень С. Московічі.
3. Специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність в Україні та світі.

Самостійна робота: написати власне визначення понять «багатство», «бідність».

Домашнє завдання: опрацювати додаткові літературні джерела та написати доповідь про соціальні уявлення молоді про багатство і бідність в різних країнах (кожен студент самостійно обирає країну для аналізу).

Активізація розумових здібностей: бесіда про сутність соціального уявлення; обговорення спільного та відмінного у соціальних уявленнях молоді про багатство і бідність в Україні та світі; обговорення результатів дослідження психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова.

Література:

1. Айзікова Л. В. Цінності в контексті кроскультурної взаємодії. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. 2014. № 1.47. С. 15-18.
2. Бондаренко Л. О. Феномен соціальних уявлень у сучасній психології. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2013. Том. X. Вип. 25. С. 55-63.
3. Дробишева Т. В. Уявлення про бідність та багатство на різних стадіях первинної економічної соціалізації: зміст і фактори розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10087>
4. Кравчук О. В. Соціальні уявлення як психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 103-106.
5. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.:Ельга, Ніка-центр, 2004. 400 с.
6. Олинець Т. В. Формування крос-культурних цінностей у молоді як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Вип. 14. книга 2. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. 604 с.
7. Соціальна психологія бідності : монографія / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; за ред. В. О. Васютинського ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2016. 294 с.
8. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування. Колективна монографія / [За ред. І.В. Жадан]. К.: Педагогічна думка, 2007. 218

с.

9. Фомічова В.М. Соціальні уявлення у проблематиці сучасної соціальної психології. *Зб. наук. пр. Психологічні науки*. Т. 2. Вип. 4. С. 242-245.

Викладач: ПБ.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

1. Сутність соціального уявлення як феномену

Що таке соціальне уявлення, які його функції та відмінні ознаки?

Вивчення соціального пізнання починається з періоду активного розвитку когнітивної психології. Психологію соціального пізнання від останньої відокремлює ряд істотних відмінностей. Так, вчені вивчають не процес пізнання як такої, а процес саме соціального пізнання, який здійснюється членами суспільства, а не дослідником. З такої позиції процес пізнання являє собою процес конструювання соціальної реальності. Таким чином, актуальним стає вивчення соціальних уявлень, формування яких обумовлює наповнення картини світу людини

Соціальні уявлення – це найбільш складне ментальне утворення людини, оскільки співвідноситься з великою кількістю психічних явищ: пам'яттю, віруваннями, переконаннями, ідеологіями. Частина цих ментальних утворень все ще до кінця не вивчена, і можливо, не може бути вивчена в принципі, що обумовлено постійним ускладненням психічних процесів.

Перевага теорії соціальних уявлень полягає в тому, що вона є теоретично опрацьованою, дозволяє вивчати соціальну реальність в повному її обсязі на рівні великих соціальних груп. На жаль, психологія, як наука, для вивчення великих груп змушена вдаватися до допомоги методів інших наук, таких, як

соціологія, етнографія, мовознавство та ін. Наприклад, для вивчення такої великої соціальної групи, як етнос, є неможливим застосування психологічних методик, оскільки сама така методика є продуктом культури і буде «працювати» лише в контексті цієї культури.

Витоки теорії соціальних уявлень кореняться в ідеях Е. Дюркгейма і Л. Леві-Брюля, які використовували поняття «колективні уявлення». «Соціальна життя цілком складається з уявлень», – писав Дюркгейм. Вони вплетені в суспільну свідомість, яке представляє собою щось зовсім відмінне від приватного свідомості, хоча ними володіють тільки індивіди. Різниця між громадським та індивідуальним свідомістю Дюркгейм пояснював тим, що індивідуальне і суспільне свідомості утворені з різних елементів.

Основним елементом суспільної свідомості він вважав колективні уявлення. Вони висловлюють спосіб, за допомогою якого члени групи осмислюють себе в своїх відносинах зі світом. Колективні уявлення включені в свідомість кожного з нас, панують над нами зсередини. Цим вони відрізняються від вірувань і звичаїв, які діють на нас ззовні. Вихідні причини виникнення колективних уявлень, настроїв, поглядів, цінностей – не стан індивідуальної свідомості, а умови соціального життя і взаємодії людей. Дюркгейм вважав, що соціальна психологія повинна вивчати, яким чином уявлення зливаються воєдино, залучаючи або виключаючи один одного, маючи схожість або відмінності.

Е. Дюркгейм розрізняв поняття «колективна свідомість», «індивідуальна свідомість», «психологічний тип суспільства». Колективне свідомість – це «факти психічного порядку, вони складаються в системах уявлень і дій». Колективне свідомість відрізняється від індивідуального тим, що відоме число станів свідомості є загальним для всіх членів одного і того ж суспільства. Психологічний тип спільності може бути колективним або індивідуальним.

Дюркгейм пропонував враховувати три критерії для визначення психологічного типу суспільства:

- 1) співвідношення між обсягами колективної та індивідуальної свідомості;
- 2) середню інтенсивність стану колективної свідомості. При допущенні рівності обсягів його вплив на індивіда тим більше, чим більше його життєва сила. Якщо ж воно слабо виражене, то особистості легше слідувати своїм власним шляхом;
- 3) консенсус щодо уявлень, вірувань і звичаїв: чим більше узгоджені уявлення і вірування, тим менше вони залишають місця індивідуальним розходженням.

Головна заслуга Дюркгейма полягає в тому, що він виявив зміст суспільної свідомості, основними функціями якого є згуртування людей, створення солідарності, акумуляція енергії, необхідної для розвитку суспільства.

Ідеї Дюркгейма розвивав французький філософ, соціолог і соціальний психолог Л. Леві-Брюль. Він вважав, що первісне мислення, підкоряючись закону партиципации (сопричастя), управляється колективними уявленнями. Зміст цих уявлень складають міфологеми та ідеологеми, які мають надзвичайну стійкість, «непроникні для досвіду». Людина, що знаходиться у владі колективних уявлень такого роду, глухим до аргументів здорового глузду, заперечує об'єктивні критерії при оцінці фактів і подій реального життя.

Отже, що на Вашу думку, соціальне уявлення? (питання до аудиторії).

2. Концепція соціальних уявлень С. Московічі

У 60-х рр. XX століття представником французької соціально-психологічної школи С. Московічі була запропонована концепція, що отримала назву «теорії соціальних уявлень».

До цього дня предметною областю теорії соціальних уявлень є вивчення механізмів і закономірностей формування системи значень і особистісних смислів суб'єкта в ході соціальних інтеракцій. «Під соціальними уявленнями, – пише Московічі, – ми маємо на увазі набір понять, переконань і пояснень, що виникають у повсякденному житті по ходу міжособистісних комунікацій. У нашому суспільстві вони є еквівалентом міфів і систем вірувань традиційних суспільств; їх навіть можна назвати сучасною версією здорового глузду. Наш підхід фокусується на тому, як люди думають і створюють свою реальність, а також на змістовному аспекті їх мислення».

На думку С. Московічі, уявлення пояснюють навколишній в рамках певної когнітивної структури. Основною рисою такої структури є трансформація інформаційних когнітивних елементів у «репрезентативно-образні». Люди не тільки деформують або вибірково сприймають будь-яку інформацію відповідно до уявлень, а й сама реальність, з точки зору автора концепції, структурується на основі уявлень, що служить своєрідними критеріями при відповіді на питання про реальність того, що відбувається. Відповідно з цим, уявлення можна розглядати як форму соціальної реконструкції реальності.

Спочатку, відповідно до моделі, запропонованої С. Московічі, структуру соціального уявлення складали такі параметри, як:

- інформація,
- поле уявлення,
- установка.

Інформація несе суму знань про об'єкт і є необхідною базою для формування уявлення. Поняття «поле уявлення» висловлює організацію змісту уявлення. Воно являє собою ієрархізовану єдність його образних та смислових елементів. В установці проявляється загальне (позитивне або негативний) ставлення суб'єкта до об'єкта подання, а також готовність висловити те чи інше

судження. Як зазначав С. Московічі, установка існує при недостатній інформованості і нечіткості поля подання.

Надалі виникла необхідність перегляду структури соціального уявлення згідно концепції послідовника С. Московічі Ж-К. Абрик, структура соціального уявлення представлена наступними компонентами:

- центральне ядро, яке пов'язане з колективною пам'яттю та історією групи. Ядро визначає гомогенність групи через консенсус. основною особливістю є її стабільність і стійкість. Ядро не дуже чутливе до конкретному контексту; дозволяє визначати значення соціального уявлення і його організацію;

- периферична система, що забезпечує інтеграцію індивідуального досвіду кожного члена групи і підтримуюча її гетерогенність. На відміну від ядра, ця система рухлива, чутлива до певного контексту, несе в собі протиріччя, адаптується до конкретної реальності. Периферична система допускає диференціацію змісту, оберігає центральне ядро від зовнішніх впливів.

Завдяки проведеним емпіричним дослідженням ядра і периферії соціального уявлення вдалося виявити, що структура уявлення залежить від зміни аттитюда, але змінюється при цьому тільки периферична система, а ядро залишається стабільним. Були доведені деякі закономірності функціонування ядра: так, його елементи можуть активізуватися в різному ступені в залежності від контексту; на факт активації впливають критичність ситуації і рівень практичного освоєння об'єкта групою. Великий вплив чинить також контекст висловлювання і характеристики нормативної моделі.

3. Специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність в Україні та світі

Розглянемо специфіку соціальних уявлень молоді про багатство і бідність

в Україні та світі.

Чому, на Вашу думку, для розгляду обрано саме таку категорію, як «молодь»? (питання аудиторії)

Молодь – це соціально-демографічна група, яку характеризують сукупність вікових характеристик, періоди становлення соціальної зрілості, входження в світ дорослих, адаптації до нього і майбутнього його оновлення. Для аналізу обрано молодь через такі особливості її соціального становища:

- необхідність засвоєння вироблених суспільством соціальних норм, цінностей, установок, уявлень і стереотипів (освоєння нових соціальних ролей);
- перехідність положення (маргінальність);
- високий рівень соціальної мобільності;
- активний пошук свого місця в житті;
- наявність перспектив професійного зростання.

При цьому відбувається формування нового розуміння і усвідомлення власної соціальної значущості і відповідальності, шукуються життєві цілі і розуміння способів їх досягнення, завершуються процеси самоствердження і підготовки умов для реалізації своїх можливостей. Саме тому важливим і доцільним дослідження соціального уявлення молоді про багатство і бідність.

Що, на Вашу думку, означає «багатство» і «бідність»?

Багатство – це достаток у людини або суспільства нематеріальних і матеріальних цінностей (таких, як гроші, засоби виробництва, нерухомість або приватне майно), що перевищує життєві потреби людини (достаток). До багатства можна також віднести доступ до охорони здоров'я, освіти та культури. У соціології багатим вважається та людина, яка володіє значними цінностями

по відношенню до інших членів суспільства. В економіці багатство визначається як різниця між активами і пасивами на даний момент часу. У релігійно-філософському сенсі – багатство духу і моральні якості. Протилежністю багатства є бідність.

Загалом можна виокремити такі особливості соціальних уявлень молоді про багатство і бідність:

- розвиток уявлень про бідність і багатство на різних вікових стадіях носить нерівномірний характер. Даний процес в цілому характеризується чергуванням періодів позитивної і негативної динаміки, пов'язаної з розширенням змісту або зміною модальності уявлень і періодів стагнації;
- зміст уявлень про бідність та багатство відрізняється більшою мінливістю в часі, тенденцією до індивідуалізації, що проявляється у варіативності образів бідності та багатства у свідомості молодої людини;
- на даний час в Україні у молоді, здебільшого, спостерігається переважання негативної модальності уявлень про бідність в повсякденній свідомості, що вказує на соціальну релевантність явища бідності;
- у молоді уявлення про багатство менш мінливі в часі, ніж уявлення про бідність, що обумовлено включенням в уявлення універсальних характеристик;
- образ багатого в свідомості української молоді включає більше число характеристик, ніж аналогічний образ бідного, що свідчить про тенденції до соціалізації явища багатства в Україні;
- відмінності в уявленнях про бідність і багатство обумовлені співвідношенням зовнішніх і внутрішніх чинників, взаємодія яких на кожній стадії розвитку економічних уявлень визначає зміна в змісті досліджуваних уявлень молоді;
- на стадії ранньої економічної соціалізації відмінності в уявленнях

молодих людей про бідність і багатство більшою мірою визначаються умовами в сім'ї, пов'язаними з економічним статусом сім'ї, сферою діяльності батьків і т.п., ніж характеристиками самих молодих людей, які виступають у ролі «внутрішніх чинників»;

- зміни в змісті економічних уявлень на кожній наступній стадії розвитку молодої людини характеризуються посиленням ролі «внутрішніх» чинників і їх взаємозв'язку з «зовнішніми»;

- значна частина молоді вважає, що для власного забезпечення необхідно використовувати, перш за все, власні сили, сподіватися на самого себе.

Для виявлення психосемантичних особливостей соціальних уявлень про багатство і бідність молоді м. Києва та м. Чернігова було здійснено опитування за допомогою авторської анкети, розробленої на основі методики «Незакінчені речення». В опитуванні взяли участь 40 респондентів віком від 18 до 35 років з переважно середнім рівнем фінансового забезпечення. Розглянемо результати дослідження. Серед молоді, яку опитали, переважають такі соціальні уявлення:

- багатство – це наявність духовних цінностей;
- ознаками багатства є не лише матеріальні цінності, а й духовні;
- здебільшого багата людина відчуває позитивні емоції;
- бідна людина відчуває негативні емоції;
- бідна людина бажає змінити своє становище і розбагатіти;
- в Україні багаті люди – це бізнесмени, олігархи, політики;
- і в Україні, і в світі до категорії бідних варто відносити людей, які матеріально обмежені, не мають можливості купити їжу, одяг і т.д;
- в Україні до бідних опитана молодь відносить пенсіонерів, працівників бюджетних установ, інвалідів;
- для того, щоб розбагатіти, необхідно розвиватися;

– багатство дає можливість реалізувати себе, займатися благодійністю та подорожувати.

При цьому варто зазначити наявність певних відмінностей у соціальних уявленнях молоді в залежності від міста, в якому вони проживають, зокрема:

– думка респондентів щодо ознак бідності розділилася: 11 опитаних (більшість респондентів) з м. Київ вважають бідністю відсутність матеріальних цінностей, а 13 опитаних з м. Чернігів – відсутність саморозвитку, мети, бездіяльність;

– більшість опитаних у м. Київ вважає, що багаті люди хочуть примножити своє багатство, а опитані у м. Чернігів, що багаті хочуть мати певні нематеріальні блага;

– більшість опитаних з м. Київ вважають, що у світі багаті люди – фінансово забезпечені люди, а більшість опитаних з м. Чернігів дотримуються думки, що у світі багатими є люди з успішною кар'єрою.

Такі відмінності пов'язані з тим, що молодь Чернігова, яка має менший достоту до фінансових ресурсів, більше акцентує увагу на духовних цінностях.

Які, на Вашу думку, були б результати такого дослідження в іншій країні, наприклад, в Польщі? (питання аудиторії)

Отже, підбиваючи підсумки лекції, можна зробити такий висновок. Соціальні уявлення дозволяють людині зафіксувати свою позицію стосовно ситуації: подій, об'єктів, повідомлень; вони є елементами суспільної свідомості. Важливим і доцільним дослідження соціального уявлення молоді про багатство і бідність є том, що у молоді відбувається формування нового розуміння і усвідомлення власної соціальної значущості і відповідальності, шукуються життєві цілі і розуміння способів їх досягнення, завершуються процеси самоствердження і підготовки умов для реалізації своїх можливостей.

ВИСНОВКИ

1. Під соціальними уявленнями мається на увазі набір понять, переконань і пояснень, що виникають у повсякденному житті по ходу міжособистісних комунікацій. Проблема вивчення особливостей соціальних уявлень пов'язана з необхідністю усвідомити, зрозуміти оточуючий світ, інтерпретувати соціальну дійсність, налагодити ефективну діяльність, допомогти орієнтуватися в суспільстві. Аналіз напрямів та підходів до вивчення феномену соціальних уявлень дав змогу виокремити основні особливості феномену соціальних уявлень: символічна природа; історичність; конвенційність; динамічність; впорядковують і стабілізують соціальну реальність.

2. Специфіка соціальних уявлень молоді про багатство і бідність визначається тим, що:

- розвиток уявлень про бідність і багатство на різних вікових стадіях носить нерівномірний характер. Даний процес в цілому характеризується чергуванням періодів позитивної і негативної динаміки, пов'язаної з розширенням змісту або зміною модальності уявлень і періодів стагнації;
- зміст уявлень про бідність та багатство відрізняється більшою мінливістю в часі, тенденцією до індивідуалізації, що проявляється у варіативності образів бідності та багатства у свідомості молодої людини;
- на даний час в Україні у молоді, здебільшого, спостерігається переважання негативної модальності уявлень про бідність в повсякденній свідомості, що вказує на соціальну релевантність явища бідності;
- у молоді уявлення про багатство менш мінливі в часі, ніж уявлення про бідність, що обумовлено включенням в уявлення універсальних характеристик;
- образ багатого в свідомості української молоді включає більше характеристик, ніж аналогічний образ бідного;

- відмінності в уявленнях про бідність і багатство обумовлені співвідношенням зовнішніх і внутрішніх чинників, взаємодія яких на кожній стадії розвитку економічних уявлень визначає зміна в змісті досліджуваних уявлень молоді;

- на стадії ранньої економічної соціалізації відмінності в уявленнях молодих людей про бідність і багатство більшою мірою визначаються умовами в сім'ї, пов'язаними з економічним статусом сім'ї, сферою діяльності батьків і т.п., ніж характеристиками самих молодих людей, які виступають у ролі «внутрішніх чинників»;

- зміни в змісті економічних уявлень на кожній наступній стадії розвитку молодого людини характеризуються посиленням ролі «внутрішніх» чинників і їх взаємозв'язку з «зовнішніми»;

- значна частина молоді вважає, що для власного забезпечення необхідно використовувати, перш за все, власні сили та сподіватися на себе.

3. Серед молоді м. Києва та м. Чернігова переважають такі соціальні уявлення про багатство і бідність:

- багатство – це наявність матеріальних та духовних (гроші та внутрішня наповненість; гроші, матеріальні цінності та здоров'я, фізична форма; життєвий досвід та гроші), або духовних цінностей (свобода, близькі друзі, родичі, радість, успіх, цікаве життя, здоров'я, духовний розвиток);

- ознаками багатства є не лише матеріальні цінності (дорогий годинник, автомобіль, квартира; достаток;), а й духовні (щастя; свобода; гарне виховання; працьовитість; любов);

- багата людина бажає примножити своє багатство або мати певні нематеріальні блага;

- здебільшого багата людина відчуває позитивні емоції;

- бідна людина відчуває негативні емоції;

- бідна людина бажає змінити своє становище і розбагатіти;
- в Україні багаті люди – це бізнесмени, олігархи, політики;
- і в Україні, і в світі до категорії бідних варто відносити людей, які матеріально обмежені, не мають можливості купити їжу, одяг і т.д;
- в Україні до бідних опитана молодь відносить пенсіонерів, працівників бюджетних установ, інвалідів;
- для того, щоб розбагатіти, необхідно розвиватися;
- багатство дає можливість реалізувати себе, займатися благодійністю та подорожувати.

При цьому варто зазначити наявність певних регіональних відмінностей у соціальних уявленнях молоді, зокрема:

- більшість киян вважають бідністю відсутність матеріальних цінностей, а більшість чернігівців – відсутність саморозвитку, мети, бездіяльність;
- більшість опитаних у м. Київ вважає, що багаті люди хочуть примножити своє багатство, а опитані у м. Чернігів, що багаті хочуть мати певні нематеріальні блага;
- більшість опитаних з м. Київ вважають, що у світі багаті люди – фінансово забезпечені люди, а більшість опитаних з м. Чернігів дотримуються думки, що у світі багатими є люди з успішною кар'єрою.

Такі відмінності пов'язані з тим, що молодь Чернігова, яка має менший доступ до фінансових ресурсів, більше акцентує увагу на духовних цінностях.

4. Отримані результати можуть бути впроваджені у навчальний процес підготовки фахівців психологічного та економічного профілів, зокрема шляхом реалізації лекції на тему «Особливості соціальних уявлень молоді про багатство та бідність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова К. А. Социальное мышление личности. *Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч.3. Социальные представления и мышление личности*. М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2002. С. 88-103.
2. Айзікова Л. В. Цінності в контексті кроскультурної взаємодії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2014. № 1.47. С. 15-18.
3. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. М. : Аспект Прес, 2017. 363 с.
4. Андриенко Е. В. Социальная психология. Учебное пособие для студентов высших пед. учебных. 2-е изд., доп. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 264 с.
5. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. М. : Мысль, 2013. 158 с.
6. Бондаренко Л. О. Феномен соціальних уявлень у сучасній психології. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2013. Том. X. Вип. 25. С. 55-63.
7. Бондарець Б. Б. Молодь як об'єкт і суб'єкт соціокультурних процесів у сучасному українському суспільстві: аксіологічний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія. Сер. : Соціологія*. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 31-34.
8. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2005. 351 с.
9. Буяк Б. Молодь, як особлива соціально-демографічна група в

умовах становлення соціально-правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2007. Вип. 36. С. 198-209.

10. Васютинський В. О. Долаючи бідність у собі: соціально-психологічні засоби підвищення самоефективності особи. *Наукові студії із соціальної та політичної психології : Зб. статей*. 2015. Вип. 35 (38). С. 47-61.

11. Вачков И. В., Дерябо С. Д. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъективного подхода к групповой работе: учебное пособие. СПб.: Речь, 2004. 272с.

12. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. К. 2007. 344 с.

13. Вінков В. Уявлення молоді про життєвий успіх: структурно-змістовий аспект дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2018. №21(1). С.161-173.

14. Голота А.С. Основні підходи до вивчення бідності у контексті сімейної взаємодії. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти : Наук.метод. журн*. 2012. Вип. 7. С. 123-127.

15. Гудзенко О. З. Міжпоколінські відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху. *Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2010. №1. С.106-113.

16. Гусев І. М. Психологічний зміст і можливості корекції особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності. *Наук. студії із соц. та політ. психології : Зб. статей*. 2013. Вип. 32 (35). С. 62-70.

17. Гуцалова М. Молодь як об'єкт державної молодіжної політики. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2011. Вип. 22. С. 210-217.

18. Донцов А. И., Емельянова Т. П. Концепция социальных представлений в современной французской социальной психологии. М.: МГУ,

1987. – 128 с.

19. Дробишева Т. В. Уявлення про бідність та багатство на різних стадіях первинної економічної соціалізації: зміст і фактори розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/10087>

20. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Навчальний посібник Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2004. 112 с.

21. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструментальное действие. СПб.: Речь, М.: Смысл, 2002. 80 с.

22. Каретна О. О. Сучасні підходи до визначення поняття «молодь». *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем.* Одеса, 2009. Вип. 37. С. 287-291.

23. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ельга, Ніка-центр, 2004. 400 с.

24. Кравчук О. В. Соціальні уявлення як психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 103-106.

25. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 992 с.

26. Ли Дэвид Практика групового тренінга. СПб.: Питер, 2001. 224 с.

27. Лунегов В. П. Використання методики «Незавершені речення» в роботі практичного психолога щодо духовно-морального виховання ліцеїстів. *Таврійський вісник освіти.* 2015. № 1. С. 262-271.

28. Маценова, Е. Б. Представления о семье в разных группах старшеклассников и студентов: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. М., 2011. 24 с.

29. Милорава, А. Р. Молодежь как субъект государственной

молодежної політики. *Молодой ученый*. 2019. № 11 (249). С. 135-136.

30. Мельниченко С. В. Соціологія бідності та бідність соціології. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2009. № 4. С. 104–108.

31. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. К: Центр навч. літ-ри, 2005. 624 с.

32. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 1. С. 3-18.

33. Олинець Т. В. Формування крос-культурних цінностей у молоді як наукова проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Вип. 14. книга 2. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. 604 с.

34. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін. К.: Либідь, 1999. 536 с.

35. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. 448 с.

36. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии // Под общей редакцией А.А.Крылова, С.А.Маничева. 2-е изд., доп. и перераб. СПб.: Питер, 2003. 560 с.

37. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні [Електронний ресурс] : Закон України № 2999-ХІІ від 05.02.93. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

38. Психологическая диагностика: учебник для вузов // под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. СПб.: Питер, 2003. 652 с.

39. Рівні порівняльного дослідження. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2017. Т. 2 : М – Я. 331 с.

40. Романенко О. В. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах Західної соціальної психології. *Право і*

безпека. 2018. № 3. С.193-197.

41. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав. 2006. 360 с.

42. Соціальна психологія бідності : монографія / Т. І. Бєлавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; за ред. В. О. Васютинського ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2016. 294 с.

43. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування. Колективна монографія / [За ред. І.В. Жадан]. К.: Педагогічна думка, 2007. 218 с.

44. Фомічова В.М. Соціальні уявлення у проблематиці сучасної соціальної психології. *Зб. наук. пр. Психологічні науки*. Т. 2. Вип. 4. С. 242-245.

45. Цигульська Г.Ф. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим. Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: Наукова думка. 2000. 189 с.

46. Цокота В. Р. Проблеми психологічної диференціації особливих та надзвичайних умов діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць*. Вип. 8. Харків: УЦЗУ, 2010. С.225 -231.

47. Cross-cultural psychology: Research and applications / [Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R.]. – Cambridge etc. : Cambridge University Press, 2018. – P. 8.

48. Olatundun I. What Is Cross-Cultural Research. *International J. Psychological Studies*. 2009. № 2. P. 23-28.

49. Sachs J.M. Levy S. The sentence completion test. *Projective psychology*. N.Y.: Knopf, 1950. P. 357-397.

50. Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 58(5), May 2018. P. 878-891.

ДОДАТКИ

Додаток А. Авторська анкета

Будь ласка, продовжте зазначені речення

1. Я вважаю, що багатство – це ...
2. Головними ознаками багатства є ...
3. Багата людина відчуває...
4. Багата людина бажає ...
5. У світі багаті люди – це ...
6. В Україні багаті люди – це...
7. Щоб розбагатіти необхідно ...
8. Як би я був/була багатим/багатою, то ...
9. Я вважаю, що бідність – це ...
10. Головними ознаками бідності є ...
11. Бідна людина відчуває ...
12. Бідна людина бажає ...
13. У світі бідні люди – це ...
14. В Україні бідні люди, це ...
15. Щоб перестати бути бідним необхідно ...
16. Як би я був/була бідним/бідною, то...
17. Моє фінансове становище можна визначити як...